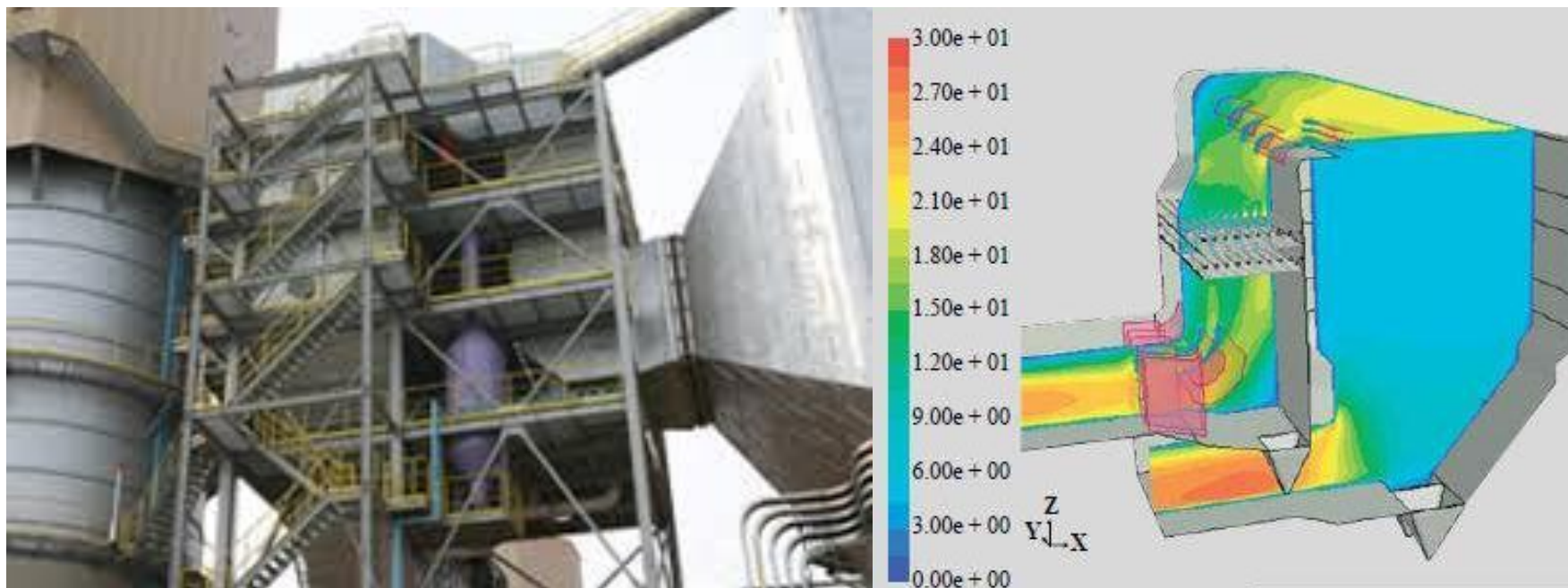

UKLANJANJE OKSIDA AZOTA IZ DIMNIH GASOVA u INDUSTRIJI (DENITRIFIKACIJA)

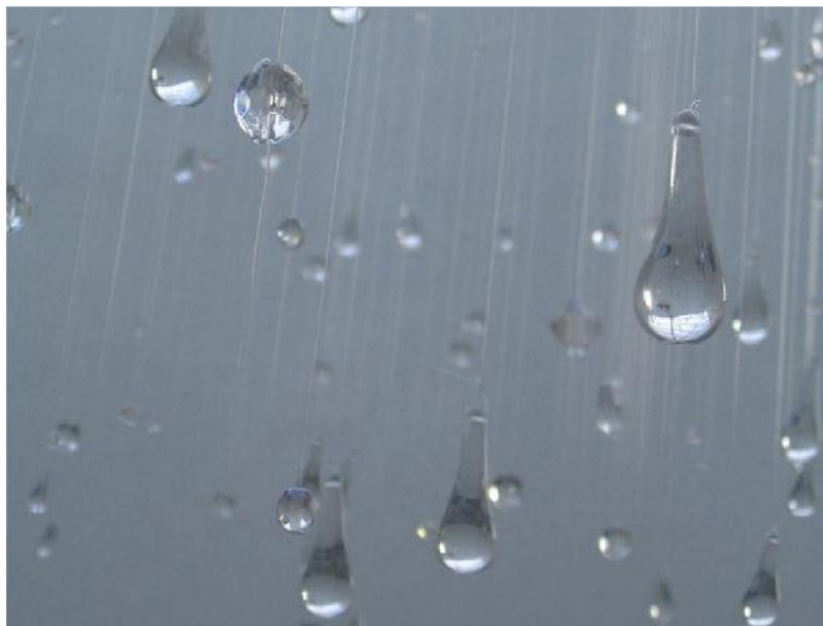
Predmetni profesor: Dr Željko Despotović, dipl.el.inž

UVOD

- Najveća količina oksida azota nastaje pri radu termoelektrana koje za svoj rad koriste najčešće čvrsto gorivo (ugalj) i pri radu motornih vozila koje za svoj rad koriste tečno gorivo.
- Pri ovim procesima sagorevanja se stvara visoka temperatura što izaziva reakciju između kiseonika i elementarnog azota iz vazduha, a čiji su proizvodi azotni oksidi.
- U prirodi postoji niz različitih azotnih jedinjenja, od kojih su najzastupljeniji: azotni oksidi, soli kiselina koje sadrže azot (nitrati i nitriti) i amonijak.
- Azot dioksid (NO_2) može da se veže za hemoglobin pri čemu se stvara *oksiazohemoglobin* koji onemogućava osnovnu funkciju hemoglobina – odnosno prenos kiseonika u čovekovom telu.
- Jedinjenja azota se danas ubrajaju u grupu vodećih materija koja dovode do kancerogenih oboljenja pluća, želuca i mokraćne bešike.
- Prosečna godišnja koncentracija azotnih oksida u seoskim sredinama se kreće oko $5 \mu\text{g}/\text{m}^3$, a u gradovima od 20 do $90 \mu\text{g}/\text{m}^3$.
- Prema preporukama Svetske Zdravstvene Organizacije (SZO), prosečna godišnja koncentracija azotnih oksida ne bi trebala da prelazi $30 \mu\text{g}/\text{m}^3$.

UTICAJ OKSIDA AZOTA NA EKOSISTEM

- Uticaj azotnih oksida na biljni svet ogleda se u usporavanju rasta i smanjenja prinosa, uz izazivanje vidljivih oštećenja na listovima (smanjenje obima fotosinteze).
- Azotni oksidi pojačavaju i efekat staklene bašte i izazivaju oštećenja ozonskog omotača, a utiču i na obrazovanje kiselih taloga i pojavu smoga (pojava kiselih kiša i smanjenje vidljivosti).

MEHANIZAM NASTANKA OKSIDA AZOTA PRI SAGOREVANJU UGLJA

- Azotni oksidi koji najviše utiču na zagađenje životne sredine su azot-monoksid (NO) i azot-dioksid (NO₂), dok se ostali oksidi javljaju u relativno niskim koncentracijama, pa je i njihov uticaj zanemarljivog karaktera.
- U procesu sagorevanja uglja izdvajaju se tri mehanizma nastajanja azotnih oksida:
  - (1) Prvi mehanizam predstavlja reakciju azota i kiseonika iz vazduha pri sagorevanju kod vrlo visokih temperatura koje vladaju u zoni plamena,
  - (2) Drugi mehanizam zasniva se na reakciji molekula azota iz vazduha i slobodnih radikala iz goriva u blizini same zone plamena,
  - (3) Treći mehanizam zasnovan na oksidaciji vazduha iz sastava goriva (70 do 80 % od svih nastalih azotnih oksida NO_x).
- Prilikom sagorevanja fosilnih goriva, oksidi azota (NO_x = NO i NO₂) koji se stvaraju uglavnom su u formi azot-monoksida(NO), čiji manji deo (obično manje od 5 %) oksidira u azot-dioksid (NO₂) tokom prolaza dimnih gasova od ložišta do ulaza u dimnjak.
- Intenzivnija konverzija NO u NO₂ se dalje odvija u atmosferi, na nižim temperaturama i uz prisustvo atmosferskog kiseonika.

UTICAJ FAKTORA NA NASTANAK NO_x

- Na nastanak NO_x tokom procesa sagorevanja utiče više faktora, od kojih treba istaći: (1) uticaj temperature u ložištu, (2) količinu kiseonika u okolnoj atmosferi i (3) vreme zadržavanja dimnih gasova u zoni visoke temperature.
- Postoji razlika između dva suštinski različita načina na osnovu kojih se formira NO_x tokom procesa sagorevanja.
- Sa jedne strane postoji oksidacija hemijski vezanog azota u gorivu (*gorivni* NO_x), a s druge strane formiranje NO_x iz azota kojeg donosi vazduh za sagorevanje (*termalni* NO_x).
- Ovaj drugi proces (formacija termalnog NO_x-a) dešava se u bilo kojoj količini jedino na temperaturama iznad 1300°C, ali od te tačke je disproporcionalno zavisao od temperature.
- ZAKLJUČAK: količina termalnog NO_x se značajno i rapidno povećava sa povećanjem temperature sagorevanja.

POSTUPCI ZA REDUKCIJU OKSIDA AZOTA

Postupci za smanjenje emisije azotnih oksida pri sagorevanju ugljenog praha se mogu podeliti u dve grupe:

- primarne, koji u suštini predstavljaju modifikaciju procesa sagorevanja i
- sekundarne, koji se odnose na prečišćavanje dimnih gasova.

PRIMARNI POSTUPCI ZA UKLANJANJE NO_x

- Primarni postupci su zasnovani uglavnom na sniženju temperature sagorevanja i smanjenju koeficijenta viška vazduha (kao dva najvažnija faktora nastanka azotnih oksida), korišćenjem višestepenog dovodenja vazduha u ložište, recirkulacijom dimnih gasova niske temperature u gorionike ili jezgro plamena, višestepenim uvođenjem goriva i primenom gorionika sa niskom emisijom azotnih oksida (tzv. "*Nisko NO_x*" gorionici).
- Primarnim postupcima ne dolazi do stvaranja nus proizvoda i sekundarnih emisija
- Njihova primena je potvrđena komercijalno na postrojenjima do 100MWt
- Sama tehnika se realizuje na kroz određene promene radnih uslova i promene na gorionicima kao i kroz promene na uređajima za sagorevanje

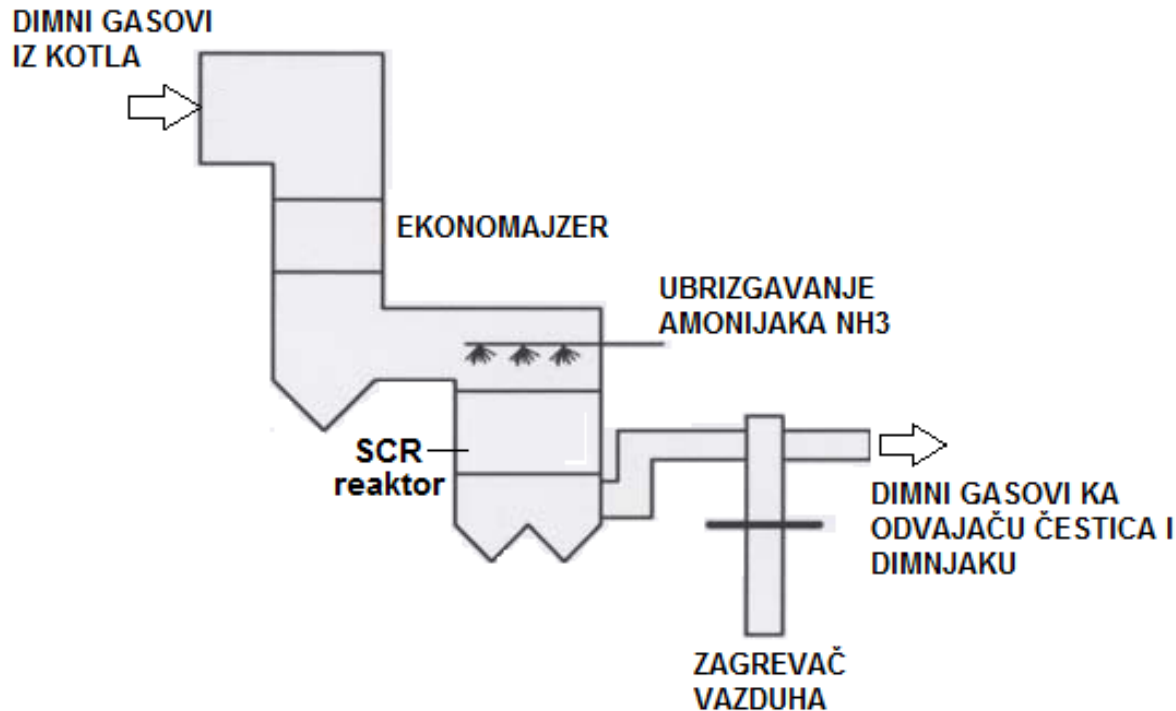
SEKUNDARNI POSTUPCI ZA UKLANJANJE NO_x

- Druga grupa postupaka zasniva se na preduzimanju određenih radnji na polju dimnog gasa (mere nakon sagorevanja ili sekundarne mere), u svrhu odstranjivanja NO_x između zone sagorevanja u kotlu i dimnjaka, a nakon što dođe do stvaranja NO_x.
- Od sekundarnih mera, uglavnom se u industriji koriste procesi SCR (selektivna katalitička redukcija) i SNCR (selektivna nekatalitička redukcija)
- Oni su dostigli visok tehnološki status razvoja, kao i široku primenu.
- Sekundarni postupci se koriste za veće termičke snage ($\geq 100\text{MWt}$)

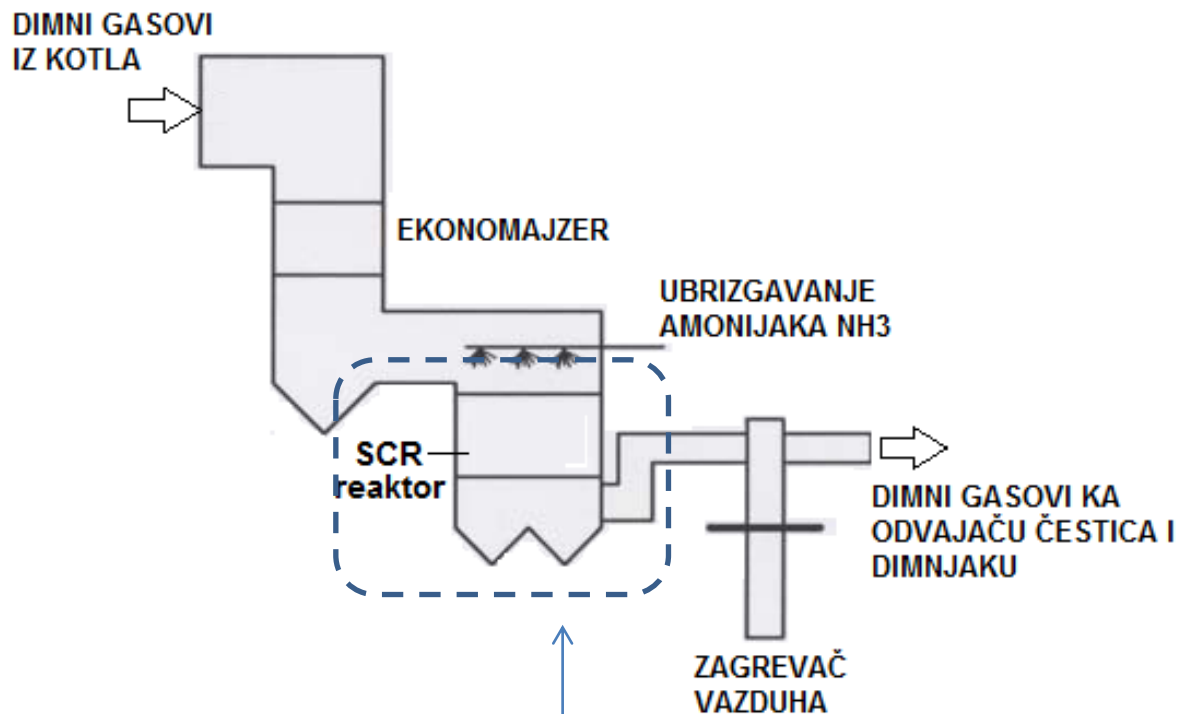
NAPOMENA: Drugi procesi, poput mokrih procesa odstranjivanja NO_x ili proces elektronski snop ("*Electron Beam* - *EB*"), nisu još pronašli svoju praktičnu primenu!!!.

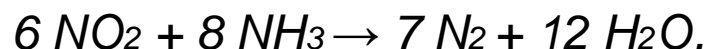
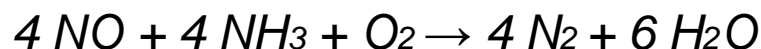
SELEKTIVNA KATALITIČKA REDUKCIJA-SCR

- Selektivna katalitička redukcija (**Selective Catalytic Reduction-SCR**) predstavlja proces koji uz pomoć amonijaka razlaže okside azota na azot i vodenu paru.
- Proces se naziva selektivnim, jer se istovremeno ne odvajaju i ostali gasovi (npr. sumpor dioksid SO_2 i/ili amonijak NH_3).
- Temperatura procesa treba biti pažljivo kontrolisana, sa ciljem obezbeđenja uslova odvijanja reakcije u pravom smeru.
- U slučaju preniske temperature NO_x prelazi u NH_3 i obratno.
- Efikasnost ovog postupka je oko 50 %, potrošnja energije manja od 0.2 % od ukupno proizvedene energije.
- **PROBLEMI: ispuštanje amonijaka, mala efikasnost!!!**

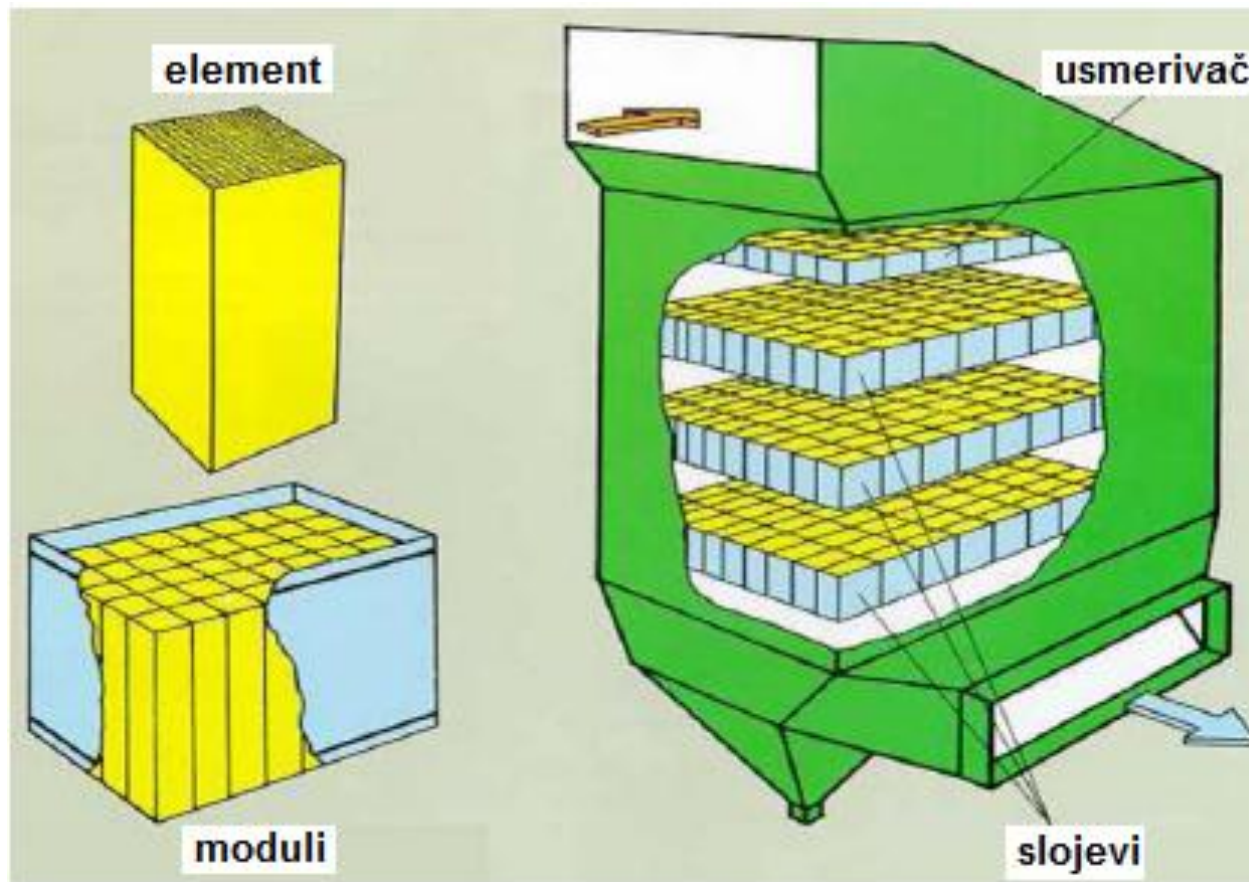
Proces konverzije teče uglavnom prema sledećim primarnim reakcijama:

Brzina reakcija se povećava korišćenjem katalizatora, što ima za rezultat da proces može da se odvija na temperaturama od 280°C do 400°C

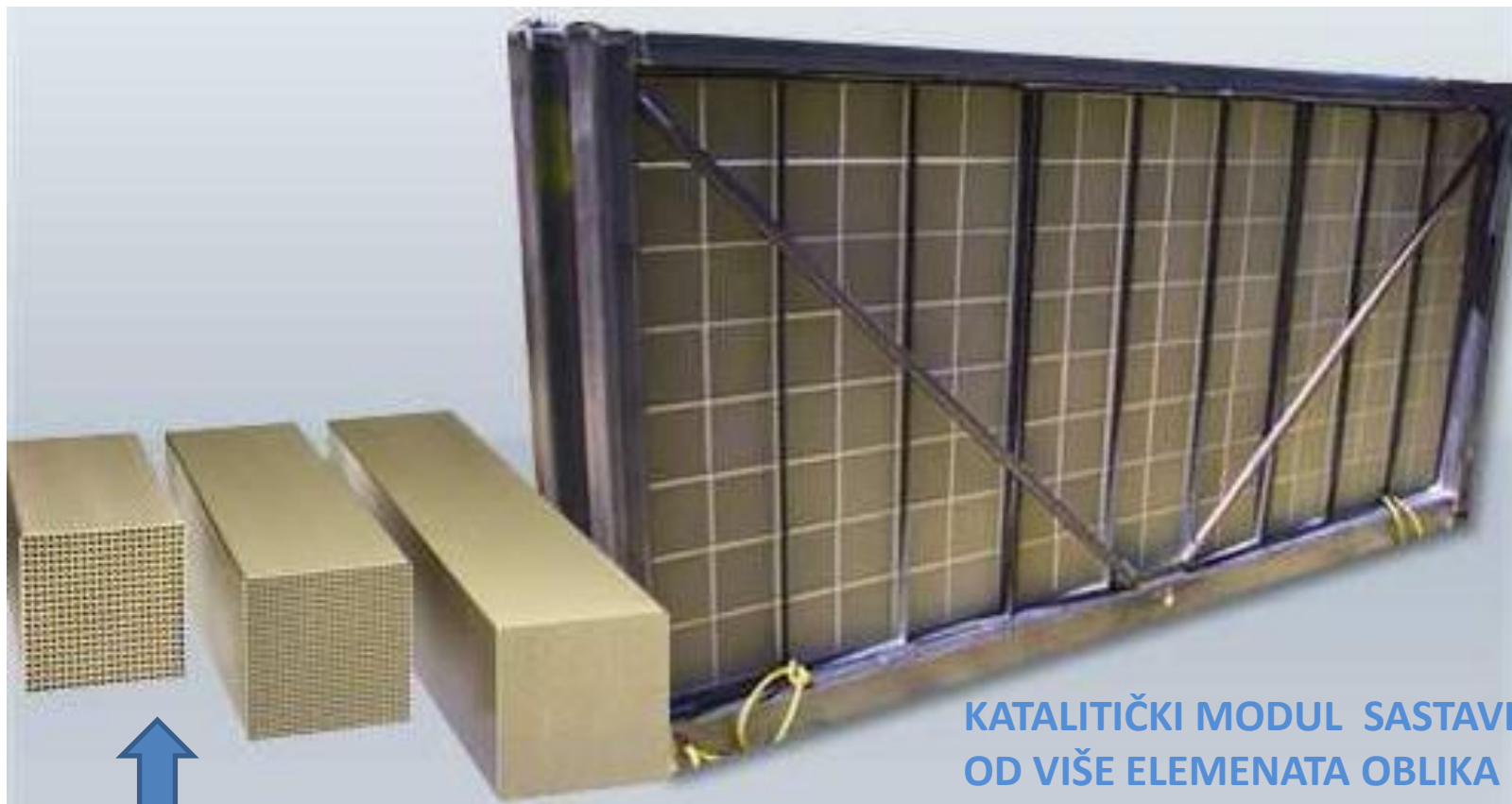
ŠTA JE USTVARI KATALIZATOR???

IZGLED SCR REAKTORA

Najčešće se koristi katalizator u obliku saća, dok se u nekim slučajevima koristi i pločasti katalizator. Materijal katalizatora je uglavnom od titanijum-dioksida, kome su dodati vanadijum-oksidi V_2O_5 kao aktivne komponente. Pojedini elementi katalizatora (ili ploče) kombinuju se da bi оформili module, koji se onda u više slojeva ugrađuju u [formu SCR reaktora](#). Faktori koji igraju ulogu u izboru i konstrukciji katalizatora moraju u obzir uzeti količinu i sastav dimnog gasa, tip goriva i način sagorevanja, stepen redukcije NO_x , skok NH_3 i način rasporeda elemenata katalizatora u struji dimnog gasa.

IZGLED SCR KATALITIČKOG MODULA-struktura „saća“

KATALITIČKI MODUL SASTAVLJEN
OD VIŠE ELEMENATA OBLIKA SAĆA

KATALITIČKI ELEMENTI
U OBLIKU SAĆA

IZGLED SCR PLOČASTOG KATALITIČKOG MODULA

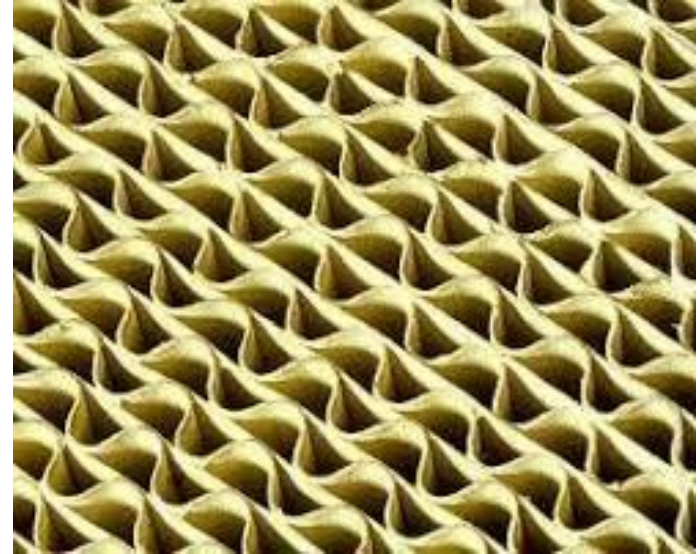
PLOČASTI KATALITIČKI ELEMENT

PLOČASTI KATALITIČKI MODUL

IZGLED GEOMETRIJE „SAĆA“ SCR ELEMENTA

Detaljni prikaz geometrije strukture „saća“

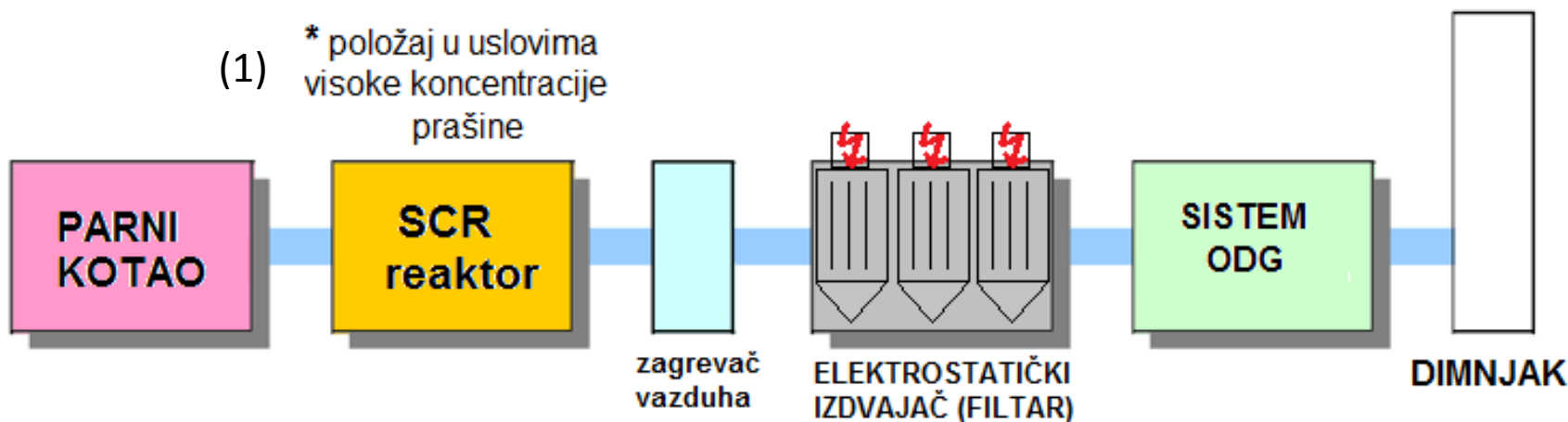

Detaljni prikaz strukture zapljanog „saća“

POZICIJE SCR REAKTORA DUŽ TOKA DIMNOG GASA

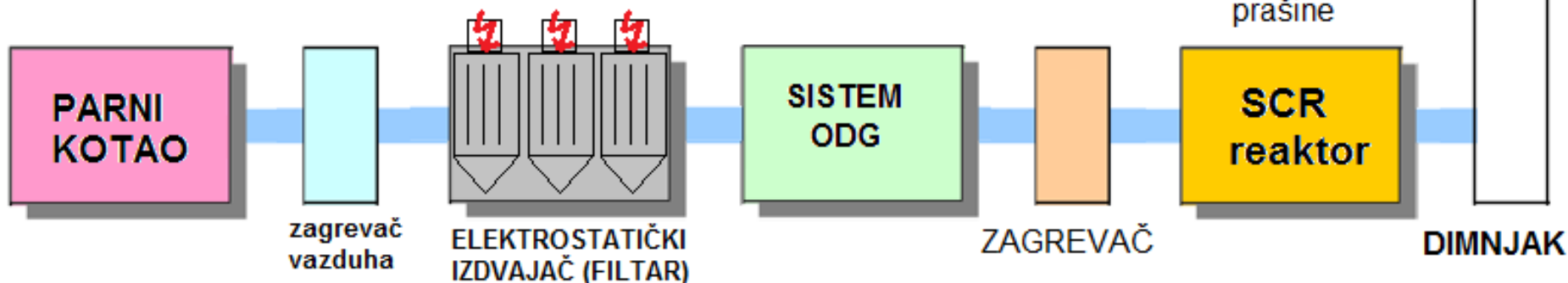
SCR reaktor se može pozicionirati na različitim tačkama duž toka dimnog gasa između kotla i dimnjaka. Postoje suštinski dva moguća rasporeda za ložišta na ugalj: (1) pozicija SCR reaktora ispred zagrevača vazduha, (2) pozicija nakon bloka za odsumporavanje dimnih gasova (ODG)

(1) * položaj u uslovima visoke koncentracije prašine

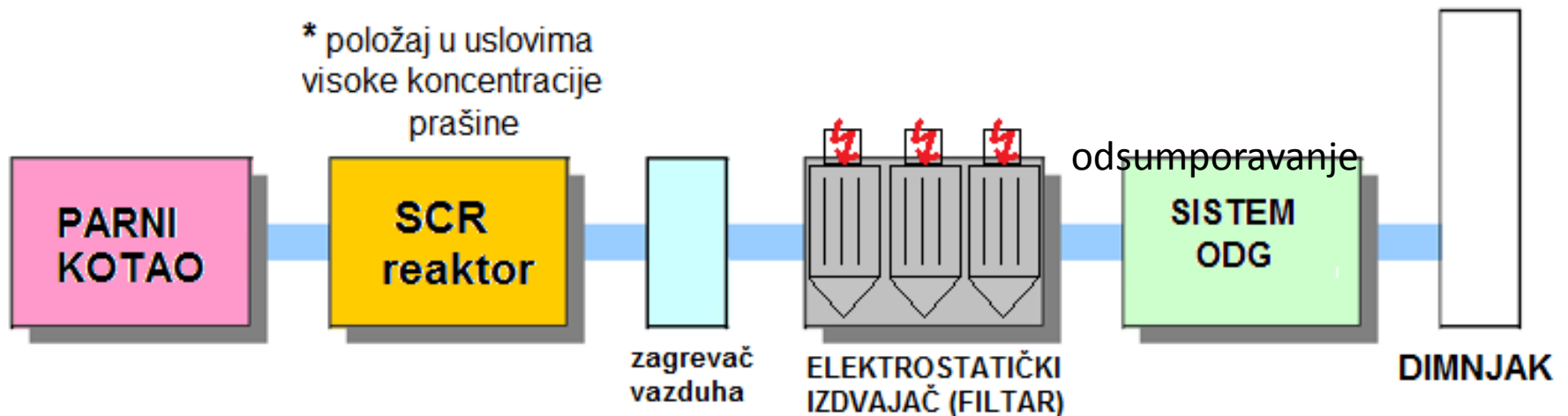
(2)

* položaj u uslovima niske koncentracije prašine

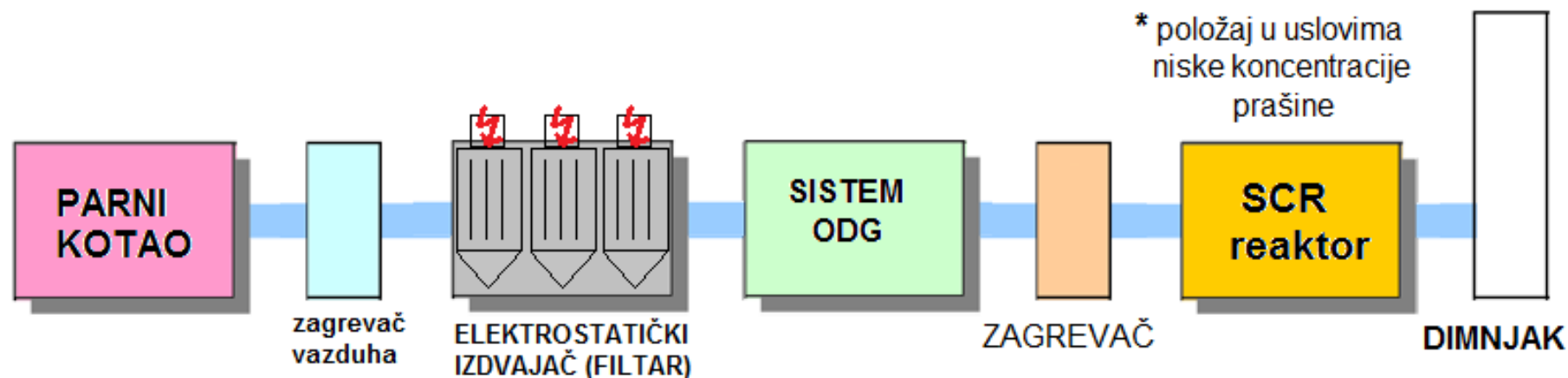

(1) pozicija SCR reaktora ispred zagrevača vazduha (položaj u uslovima visoke koncentracije prašine)

- U konfiguraciji SCR procesa sa visokim sadržajem prašine, reaktor je postavljen na putu strujanja dimnog gasa između izlaza kotla (ekonomajzera) i zagrevača vazduha.
- Unutar ovog područja dimni gasovi obično imaju temperaturu između 300 i 400°C, potrebnu za visoko katalitičku redukciju NO_x.
- U ovakvoj situaciji, katalizatori su izloženi punom opterećenju prašine iz dimnih gasova.
- Ova činjenica je uzeta u obzir prilikom razvoja katalizatora otpornih na habanje.
- Konfiguracija za visok sadržaj prašine je uobičajena kod novoizgrađenih elektrana, tj. kada se SCR reaktor gradi zajedno sa kotlom.

(2) pozicija SCR reaktora nakon bloka za odsumporavanje dimnih gasova (ODG) (položaj u uslovima niske koncentracije prašine)

Opcija rasporeda nakon sistema odsumporavanja dimnih gasova (ODG), posebno se koristi u slučajevima kada bi revitalizacija inicijalno postavljenog SCR-a bila veoma teška ili nemoguća za implementaciju, usled nedostatka prostora i potrebe za obimnom rekonstrukcijom, kao i dugim periodima zastoja.

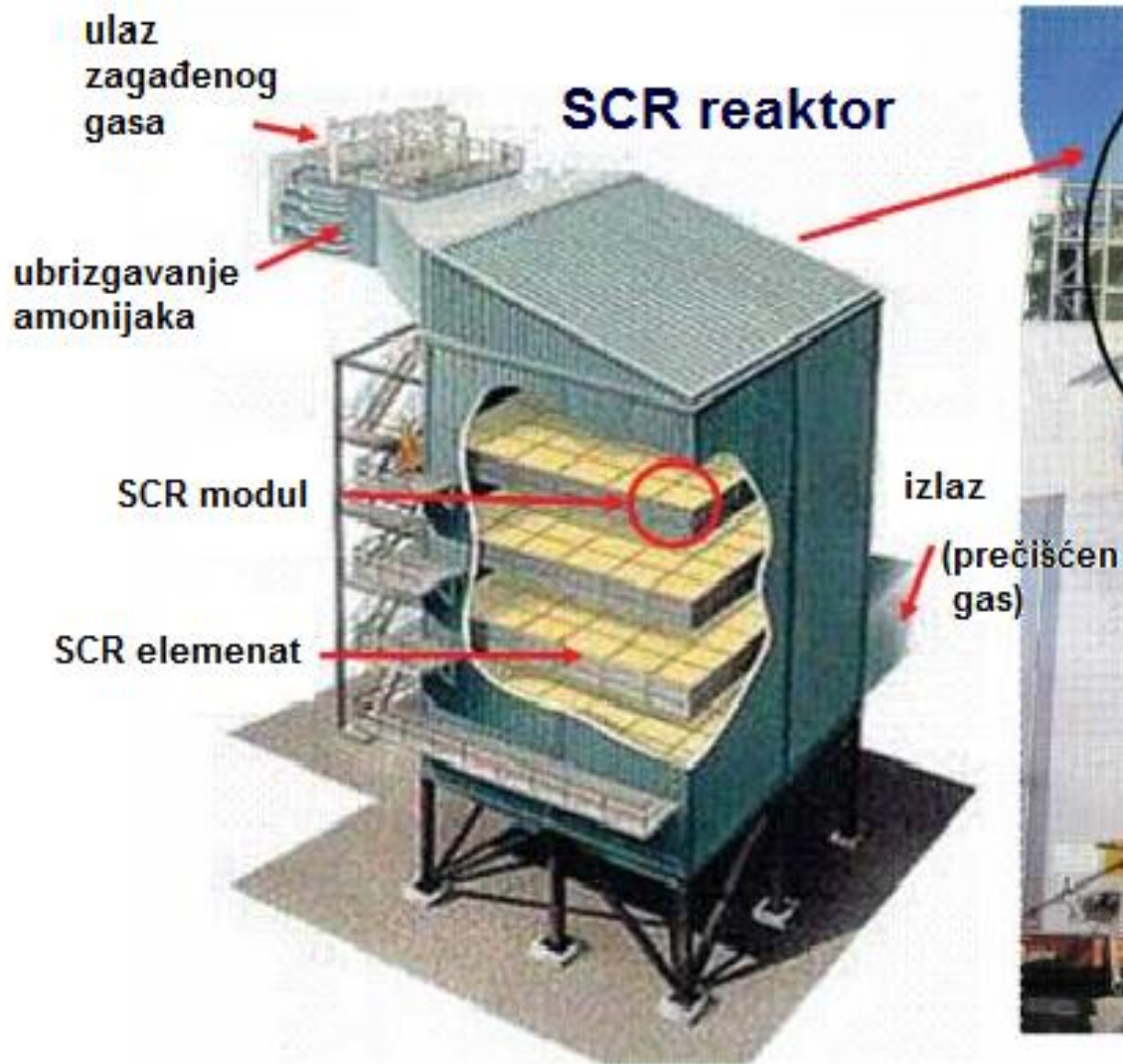
Sa SCR procesima moguće je postići efikasnost redukcije NO_x od 90 % i više.

U poređenju sa drugim merama redukcije NO_x, daleko najviše iskustva iz rada elektrana na industrijskom nivou stečeno je sa SCR procesom.

TROŠKOVI

- Troškovi ugradnje SCR sistema u već postojeće postrojenje iznose 8 do 17 *EUR/kW*, dok na novom postrojenju oni iznose od 4 do 8 *EUR/kW*.
- Troškovi eksploatacije (pogona) povezani su sa reagensom i potrebnom dodatnom snagom i obično se kreću 0.1 do 0.2 *EURc/kWh*.
- Instaliranje SCR postupka na već postojećem postrojenju traje 2 do 5 sedmica i ne zahteva neke posebne procedure i specijalistička znanja.

OVAKO TO STVARNO IZGLEDA NA TIPIČNOM TERMO-BLOKU

SCR postrojenje u realnim uslovima na termo-energetskom bloku

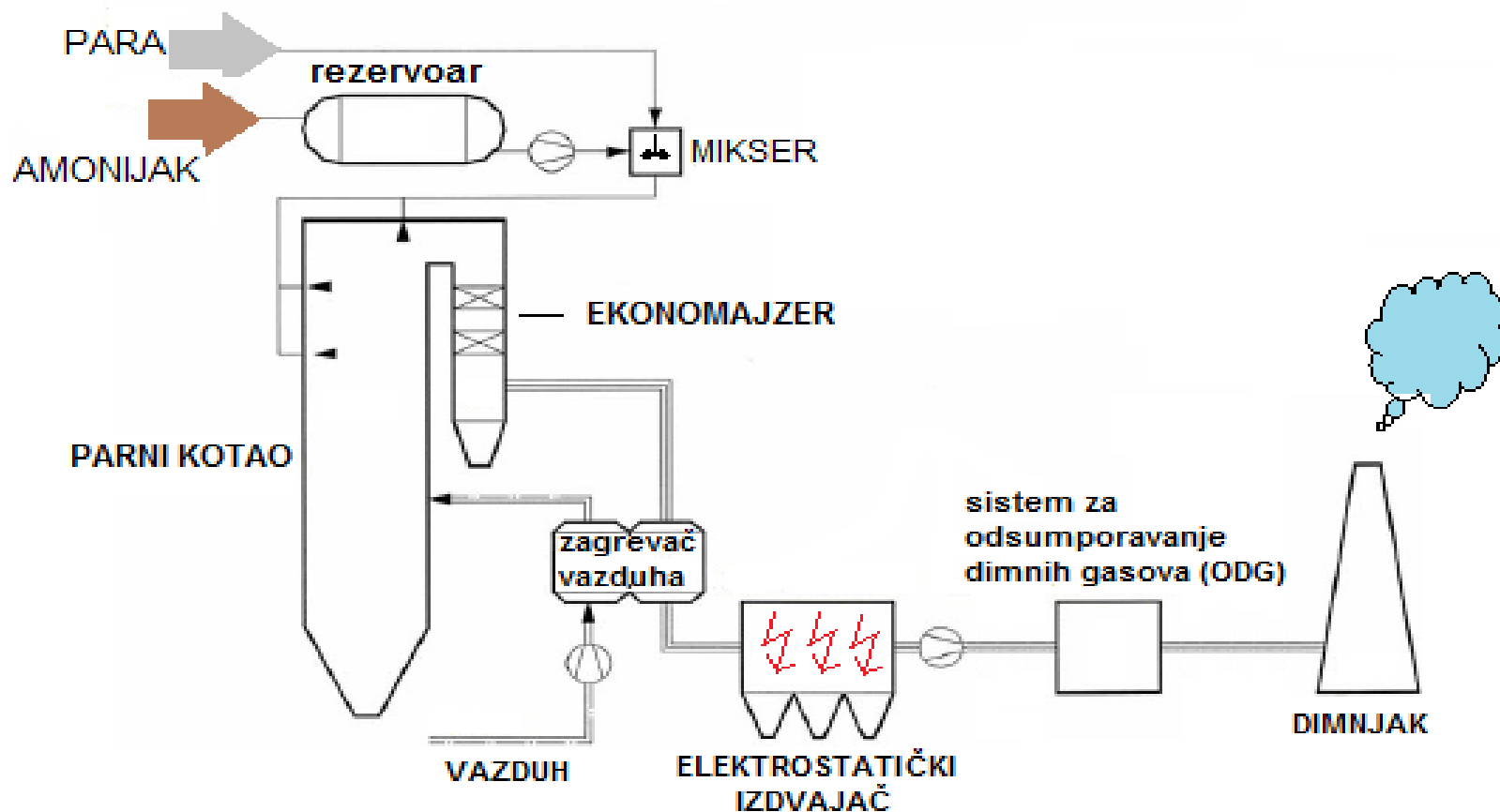
SCR postrojenje firme Steinmuller Babcock Environment za 650 MW parni blok

ZAPRLJANI SCR KATALIZATORSKI MODUL

Izgled jednog zasićenog SCR katalizatorskog modula (spreman za čišćenje)

SELEKTIVNA NEKATALITIČKA REDUKCIJA-SNCR

Selektivna nekatalitička redukcija (**Selective Non Catalytic Reduction-SNCR**) predstavlja proces zasnovan na redukciji oksida azota amonijakom u homogenoj reakciji gasa i na visokoj temperaturi. Prilikom glavne reakcije, oksidi azota se pretvaraju pomoću NH_3 u azot i vodenu paru:

SELEKTIVNA NEKATALITIČKA REDUKCIJA-SNCR

osnovne karakteristike

- Traženi opseg temperature za efikasnu eliminaciju NO_x veoma je uzak, a optimalna temperatura je 950°C.
- Snižanjem temperature rapidno opada brzina reakcije homogenog gasa, a time i mogući stepen redukcije NO_x.
- Na temperaturama iznad optimuma dolazi do porasta nivoa oksidacije NH₃ uz stvaranje NO, što na sličan način dovodi do smanjenja efikasnosti odstranjenja NO_x.
- Amonijak, kao redukujući agens, skladišti se u tečnoj formi pod pritiskom ili kao 25 % rastvor NH₃ (nije pod pritiskom).
- Nakon isparavanja redukujućeg agensa, dodaju mu se vazduh ili para, a rezultujuća smeša (udeo NH < 5 %) se tada ubrizgava u kotao.
- S jedne strane, bitno je da se ubrizgavanje izvede u okviru traženog temperaturnog opsega, dok je sa druge strane bitno da se osigura efikasna i stalna distribucija redukujućeg agensa u protoku dimnog gasa (dakle treba postići određeni kompromis)

SELEKTIVNA NEKATALITIČKA REDUKCIJA-SNCR

ograničenja

- SNCR proces je sam po sebi prilično jednostavan, ali njega komplikuje činjenica da se pozicija optimalnog temperaturnog opsega menja u skladu sa opterećenjem kotla
- Neregularnosti (disbalansi) temperature i koncentracije NO_x javljaju se duž kotla.
- Zbog prethodne činjenice je neophodno obezbediti veći broj nivoa ubrizgavanja na relativno velikoj površini
- Takođe neophodno je obezbediti dodatne podele svakog nivoa na veći broj polja, a svako polje sa posebnim merenjem NH₃ (**ova senzorika i merenja su skupi!!!**).
- Sve ove činjenice dovode do visokog nivoa kompleksnosti sistema merenja i regulacije procesa
- Pošto se u praksi retko pokazuje da je moguće optimalno podesiti i uskladiti sve ove faktore, efikasnost odstranjivanja NO_x koja se može postići sa SNCR procesom često je ograničena na srednje nivoe vrednosti.
- Dodatno se javlja tzv. problem „iskliznuća“ amonijaka NH₃

PROBLEM „ISKLIZNUĆA“ AMONIJAKA

- Udeo nekonvertovanog amonijaka raste u skladu sa : (1) padom temperature ubrizgavanja ispod optimalne, (2) proces ubrizgavanja je nestalniji, odnosno što je ubrizgavanje manje prilagođeno asimetričnim temperaturama i koncentraciji NOx veća je zahtevana efikasnost odstranjenja NOx.
- Nakon pojave „iskliznuća“ amonijaka, javljaju se dodatni problemi vezani za ostatak toka dimnog gasa.
- Problemi sa prljanjem moraju se očekivati u zagrevaču vazduha, jer se pomoću SO₃ i vlage iz dimnog gasa, amoniak NH₃ kondenzuje u hladnijim delovima u obliku amonijumvodonik-sulfata.
- Kao rezultat obično lepljivog taloga, povećava se prljanje letećim pepelom
- Posledica toga je korozija i potreba da se zagrevač vazduha češće čisti (i da se voda za pranje prerađuje i odstranjuje).
- Povećanje NH₃ u pepelu može da ograniči upotrebljivost samog pepela ili da iskomplikuje način postupka sa pepelom (npr. problemi sa neugodnim mirisom nakon vlaženja).
- Konačno, porast amonijaka NH₃ može kao rezultat da ima korespondentno visok sadržaj amonijaka u vodi za ispiranje postrojenja za odsumporavanje dimnih gasova (ODG).

SELEKTIVNA NEKATALITIČKA REDUKCIJA-SNCR

efikasnost

- Prethodno opisani problemi povećavaju se sa većom traženom efikasnosti odstranjenja NO_x.
- Sa povećanjem efikasnosti takođe raste i specifična potrošnja amonijaka NH₃ i znatno je veća nego kod SCR procesa.
- Kao opšte načelo može se reći da je pri molarnom odnosu NH₃/NO_x=1, moguće postići redukciju NO_x do 50 % (u zavisnosti od početne vrednosti NO_x, kvaliteta ubrizgavanja i mešanja, i sl.).
- Veće efikasnosti redukcije NO_x, do 80 % teorijski su moguće, uz povoljne uslove, ali sa nesrazmerno velikim molarnim odnosom NH₃/NO_x=2 do 3 i visokim porastom koncentracije amonijaka NH₃.
- Iz ovih razloga, efikasnost redukcije NO_x kod primene SNCR procesa u termo-elektranama su ograničene na srednje vrednosti od oko 50 %.

Izgled jednog realnog postrojenja za denitrifikaciju bazirano na SNCR reaktoru, proizvodnje HENAN SUNGSUNGS –Kina; Postrojenje za denitrifikaciju na spaljivaču manje snage

Realno SNCR postrojenje
firme WELLONS
(denitrifikacija na kotlu za
sagorevanje bio-mase)

LITERATURA

- Zdravko N. Milovanović, TERMOENERGETSKA POSTROJENJA TEHNOLOŠKI SISTEMI, PROJEKTOVANJE I IZGRADNJA, EKSPLOATACIJA I ODRŽAVANJE, Mašinski fakultet , Univerzitet Banja Luka, 2011
- Heck, R.M., R.J. Farrauto, 1995. "Catalytic Air Pollution Control: Commercial Technology", Van Nostrand Reinhold, New York
- W. Addy Majewski, „Selective Catalytic Reduction“, https://dieselnet.com/tech/cat_scr.php
- Cobb, D., et al., 1991. "Application of Selective Catalytic Reduction (SCR) Technology for NOx Reduction From Refinery Combustion Sources", Environmental Progress, 10, 49
- Cho, S.M., 1994. "Properly Apply Selective Catalytic Reduction for NOx Removal", Chem. Eng. Prog., Jan. 1994, 39-45

HVALA NA PAŽNJI!!!

Beograd, Maj 2020